
І. В. Яковюк, кандидат юридичних наук,
доцент, заступник директора НДІ державного
будівництва та місцевого самоврядування
з наукової роботи

Роль цінностей у процесі формування правової культури і правової системи

Правова культура суспільства — це об'єктивно існуючий феномен, з власним онтологічним буттям, що являє собою систему ідеальних правових форм: правових зразків, ідеалів та цінностей¹. Вона є своєрідним орієнтиром для правової системи, стан якої, однак, не обов'язково повинен відповідати цьому ідеалу. У юридичній науці питання стосовно визначення правової культури визнається складним і надзвичайно дискусійним². Проте більшість науковців³ вважає, що правову культуру слід розглядати як характеристику якісного стану правового життя суспільства, що характеризується досягнутим рівнем розвитку

¹ Див.: *Ганзенко О. О.* Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 01. — М., 2002. — С. 13.

² Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — М.: Юрист, 1997. — С. 571; *Менюк О.* Правова культура в умовах розбудови незалежної України: Поняття, структура // *Право України.* — 2001. — № 4. — С. 21.

³ Див.: *Лазарев В. В.* Правовая культура // *Теория государства и права. Учебник* / Под ред. В. В. Лазарева. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрист, 2007. — С. 279; *Червонюк В. И.* Теория государства и права: Учебник. — М.: ИНФРА-М, 2007. — С. 466.

правової системи — станом та рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини¹. У правовій культурі присутній оцінний момент. Він проявляється, коли людина береться визначити стан і рівень розвитку певного правового явища або правової системи в цілому, співставляючи їх з метою розвитку держави і пануючою в суспільстві системою правових цінностей. При цьому відбувається порівняння існуючого стану об'єкта з його ідеальною, потенційно досяжною моделлю. Ідеальна модель повинна була б визначатися раціонально, виходячи з потреб суспільного розвитку та існуючих можливостей їх досягнення, проте насправді законодавець за посередництва правосвідомості намагається «встановити дух своєї епохи», який потім буде відображати в нормах позитивного права². Отже, помилки неосвіченого законодавця здатні завдати істотної шкоди як окремим елементам, так і в цілому усій правовій системі.

У процесі дослідження правової культури і аналізу її впливу на розвиток правової системи найважливіше місце відводиться цінностям³, оскільки вони безпосередньо впливають на інтереси і цілі окремого індивіда, їх груп і суспільства в цілому. Інтерес — це ре-

¹ *Петришин О. В., Яковюк І. В.* Правова свідомість і правова культура // Загальна теорія держави і права / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Х.: Право, 2002. — С. 246-247. Близькою до вказаного підходу є позиція М. Я. Соколова, який розглядає правову культуру як міру освоєння правових цінностей, що накопичені суспільством, і їх використання різними суб'єктами у правовій сфері (*Соколов Н. Я.* О понятии правовой культуры // *Lex Russica*. — 2004. — №2. — С. 384-385).

² Див.: *Червонюк В. И.* Теория государства и права. — С. 457.

³ Під цінностями звичайно розуміють позитивну чи негативну значущість об'єктів навколишнього світу для людини, її груп чи суспільства в цілому, що визначається не їх властивостями, а залученням до сфери людської життєдіяльності, інтересів і потреб, суспільних відносин або як якості та властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси і бажання людей. Див.: *Советский энциклопедический словарь* / Гл. ред. А. М. Прохоров. — 4-е изд. — М.: Сов. энциклопедия, 1986. — С. 1472-1473; *Горбулін В. П., Качинський А. Б.* Стратегія національної безпеки України в аксеологічному вимірі: від «суспільства ризику» до громадянського суспільства. — Режим доступу: http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb0&issue=2005_2 — Заголовок з екрану.

альна причина соціальної діяльності, яка лежить в основі безпосередніх мотивів, ідей, намірів індивідів, їх груп або суспільства в цілому¹. Інтерес являє собою доволі динамічне явище, що формується на основі цінностей під впливом довгострокових тенденцій суспільного розвитку. Найбільш рухомим елементом є цілі, які формулюються згідно із визначеними інтересами і становлять собою ідеальне, уявне передбачення результатів діяльності. Як безпосередній мотив вони спрямовують і регулюють діяльність як окремого індивіда, так і суспільства в цілому. Їхній зміст залежить від об'єктивних законів дійсності, реальних можливостей суб'єкта і засобів, що ним використовуються². Якщо б досягнення цілей держави, що визначаються національними інтересами, відбувалося на підставі лише економічних розрахунків та виходячи суто із практичної доцільності, то серед вітчизняних політиків і в суспільстві в цілому навряд чи існували б істотні розбіжності в позиціях. Однак їх обумовленість національними цінностями, що формуються під час історичного процесу, розвитку матеріальної та духовної культури суспільства і відповідають геополітичному спрямуванню країни, внаслідок чого вони характеризуються особливою стабільністю, роблять проблему узгодження позицій завданням, якого важко досягти³. Це підкреслює значення цінностей для формування і розвитку як правової культури суспільства, так і правової системи.

Правова культура — це соціальний організм, що постійно еволюціонує. Інколи її порівнюють з величезною лабораторією, в якій створюється масштабна система цінностей, збираються воедино найбільш вагомі досягнення людства в юридичній науці, філософії та етиці, релігії й політиці з давніх часів і до наших днів. Вона внутрішньо динамічна, розвивається і вдосконалюється за власною логікою, за своїми внутрішніми законами завдяки її носіям (суб'єктам), які, створюючи, розвиваючи і зберігаючи правові надбання, самі перебувають під їхнім впливом. Отже, правова культура характеризується створенням, утвердженням, зберіганням і трансляцією правових цінностей. Фактично вона становить систе-

¹ Советский энциклопедический словарь. — С. 496.

² Там само. — С. 1472.

³ Див.: Горбулін В. П., Качинський А. Б. Стратегія національної безпеки України в аксеологічному вимірі: від „суспільства ризику» до громадянського суспільства.

му усіх позитивних проявів функціонуючої правової дійсності, яка концентрує в собі досягнення юридичної науки і практики.

Людству в цілому і кожному народу зокрема для забезпечення свого майбутнього потрібна морально-ціннісна, правова система координат. Пронизуючи суспільне буття і суспільну свідомість, правові цінності є джерелом, своєрідним «контрольними еталонами» мотивації вчинків людей. Охоплюючи усі сфери суспільного життя, система цінностей і відповідних їй принципів засновується на історичному досвіді людства. Безумовно, цінності можуть змінюватися і притому інколи радикально. Зміни історичних умов не можуть не позначатися на стані політичної і правової культури, які внаслідок цього зазнають еволюції. На зламі кожної з епох, переходу від однієї суспільно-економічної формації до іншої, від однієї моделі державності до другої спостерігається, з одного боку, нищівна критика системи цінностей, на якій була заснована попередня системи (модель), а з другого — формулювання нових цінностей і принципів. Не заперечуючи цю закономірність, все ж слід визнати, що перехід до нового якісного стану правової культури не може супроводжуватися повною відмовою від попередніх правових надбань. У цьому зв'язку доречно згадати В. І. Леніна, який попри бажання докорінної революційної перебудови Росії все ж визнавав принцип спадковості культурної спадщини. Він, зокрема, писав, що слід взяти всю культуру, яку залишив капіталізм, і з неї побудувати соціалізм; побудувати пролетарську культуру на голому ґрунті неможливо¹.

У правових цінностях і традиціях сконцентовано позитивний досвід попередніх поколінь, який дозволяє суспільству обрати оптимальний шлях подальшого правового розвитку. Саме тому правова культура відображає нерозривну єдність минулого (історична традиція), сучасного стану правової системи і суспільних уявлень про її майбутній (бажаний) стан². Саме в акті засвоєння і

¹ *Ленін В. І.* Полн. собр. соч. — 5-е. изд. — М.: Политиздат, 1980. — Т. 38. — С. 55, 59; Т. 44. — С. 174; Т. 45. — С. 364.

² На думку В. Акімової, традиція являє собою опорну конструкцію суспільства як соціального організму, що пронизує як загальнонаціональний, локальний, так і сімейно-родинний рівні. За своїм змістом і сутністю вона є стало рухливим ядром генетично успадкованого культурного коду, що вмонтований у багатопверхову конструкцію соціуму і підпитує його своїми життєдайними соками історичної пам'яті (*Акімова В.* Живительная сила традиции // Зеркало недели. — 2007. — №23 (652)).

оволодіння творчою працею попередніх поколінь, писав Е. Баллер, який сконцентрований, «опредмечений» у культурних цінностях, у культурній спадщині, і виражається спадковість у розвитку культури¹. При цьому розвиток правової культури, а отже і правової системи в цілому, відбувається відповідно до цілей, які визначає її носій, і нинішніх правових традицій.

Безпосередня пов'язаність правової культури з історичною традицією не означає непорушність і незмінність останньої — поважаючи її, визнаючи і схвалюючи, суб'єкт одночасно вільний у питанні її зміни відповідно до потреб розвитку правової системи. З другого боку, мають рацію ті дослідники, які зазначають, що за розмовами про необхідність реформування правової системи, її модернізації можуть насправді інколи приховуватися нігілістичні погляди на право. Відмова від правових цінностей, якщо вони дійсно є цінностями, відкриває шлях до руйнації правопорядку², тоді як наступність у праві у поєднанні з поступовим оновленням правового матеріалу є запорукою нормального функціонування механізму правового регулювання, відображенням зв'язку старого з новим, таким, що тільки народжується в процесі безперервного розвитку правової системи.

Правова культура зберігає, селекціонує, генерує і одночасно ретранслює на всі сфери правового життя суспільства набуті правові цінності. При цьому вона вбирає в себе не лише систему цінностей, вироблених і апробованих протягом історії конкретним народом, але й може акумулювати правові надбання, накопичені іншими народами. Передусім мова йде про те, що поряд з загальнонаціональною правовою культурою в державі завжди існує певна кількість різноманітних субкультур, які характерні для етнічних, регіональних, конфесійних та інших соціальних груп. Підставою для їх формування є соціально-етнічні, культурні відмінності, які мають місце в переважній більшості сучасних країн. Правову субкультуру слід розглядати як частину загальної правової культури суспільства, яка в певних аспектах (цінностях,

¹ Баллер Э. А. Преемственность и развитие культуры. — М.: Наука, 1969. — С. 98.

² Див.: Соколов Н. Я. О понятии правовой культуры // Lex Russica (Научные труды МГЮА). — 2004. — №2. — С. 391.

елементах, позиціях тощо) відрізняється від неї, але в головних своїх рисах узгоджується і продовжує розвивати правову культуру даного суспільства. Підкреслимо, що така правова субкультура не протистоїть пануючій правовій культурі, а, включаючи в себе низку її базових правових надбань, додає до них нові цінності, властиві саме їй, і тим самим збагачує загальнонаціональну правову культуру.

Правова культура зазнає також і зовнішнього впливу. М. Л. Ентін зазначає, що законодавець часто навіть не замислюється над тим, наскільки великий внесок у створюванні ним норми вносять інші держави і міжнародна спільнота в цілому. Тому, якщо він і поставить собі за мету «відкрити заново велосипед», проігнорує існуючі в певній сфері міжнародні стандарти, забуде вивчити досвід інших країн, то новий закон, у кращому разі, вийде мертвонародженим і просто не працюватиме. Саме тому на сучасному етапі державно-правового розвитку на зміну традиціоналістським, консервативним суспільствам приходить держава, яка черпає свої сили у різноманітті національних культур¹.

Раніше держави розвивалися переважно незалежно одна від одної. Як наслідок їх правові системи були більш замкнені, автономні, спрямовані на захист правопорядку від зовнішнього впливу. Отже, гармонізація використовувалася лише з метою забезпечення співробітництва між державами з питань, які виходили за національні межі. Міжнародне і національне право існувало автономно, оскільки кожне з них мало власні джерела, методи та інструментар, між якими не було нічого спільного. Сьогодні, підкреслює М. Л. Ентін, ситуація змінилася: міжнародне і регіональне право становлять постійно зростаючу частину національного права, вторгаючись у сфери, регулювання яких раніше вважалося прерогативою національних урядів, вказуючи останнім, що можна і чого не слід робити як на міжнародній арені, так і в своїй країні².

¹ *Энтин М. Л.* Современные императивы гармонизации законодательства и правовых систем. – М.: РЕЦЭП, 2005. – Режим доступа: http://www.recep.ru/files/documents/harmonization_entin_imperatives_rus.pdf. – Заголовок з екрану.

² Там само.

На сучасному етапі розвитку, як ніколи раніше, правові системи, взаємодіючи одна з одною, перебувають у процесі безперервного культурного обміну. При цьому прослідкувати конкретні види їхньої взаємодії інколи важко, оскільки взаємний вплив правової думки далеко не завжди можна встановити в текстах законів, як важко подекуди встановити справжнє джерело тих чи інших ідей і новацій. Унаслідок рецепції зарубіжного права і одночасної трансляції власного правового продукту (теорій, юридичних текстів, процедур, правових конструкцій, юридичних формулювань і рішень, що втілилися в законах або їх проектах), а стосовно держав-членів ЄС — ще й імплементації норм європейського права в національні системи права відбувається взаємопроникнення компонентів різних правових культур¹. Це сприяє як об'єктивному оцінюванню власного правового досвіду, так і створенню передумов для подальшого розвитку і удосконалення окремих елементів правової системи. В умовах правової глобалізації така фрагментарна правова аккультурація є явищем природним і здатна суттєво сприяти модернізації правової системи.

Глобалізація, яка трактується як система відкритого культурного обміну, запозичення зразків поведінки і адаптації культурних стереотипів², і створення принципово нової регіональної спільності права — права Європейського Союзу, що має наднаціональний характер, суттєво сприяє дедалі активнішій стандартизації правового життя і гармонізації законодавства. Процес започаткування і розвитку Європейського Союзу супроводжується створенням інтеграційного права ЄС, яке не є функціональним додатком ані міжнародного, ані національного права³. Це самостійна правова

¹ Див.: Жалинский А., Рёрихт А. Введение в немецкое право. — М.: Спарк, 2001. — С. 44.

² Римашевская Н. М. Глобализация и население // Народонаселение. — 2001. — №3. — С. 4–5.

³ «... Договір про європейське економічне співтовариство створив свою власну правову систему, яка є складовою частиною правових систем держав-членів... суб'єктами цієї правової системи є не лише держави-члени, але й їх громадяни». Див.: Cases C-6, 9/90 Francovich v. Italy, [1991] ECR I-5357.

система, яка також має наднаціональний характер¹. Ця правова система має свої джерела, форми правотворчості і правозастосування, специфічні механізми захисту правових норм від порушення, а отже, і власну правову культуру. Особливістю цієї правової системи є те, що вона виникла і розвивається на ґрунті накопичених протягом століть правових традицій держав-членів і увібрала в себе їх досягнення². Фактично вона є певним синтезом елементів романо-германської і англо-саксонської правових сімей³, оскільки несе в собі риси національного (внутрішньодержавного) права держав-членів ЄС, міжнародного права, а також принципово нові якості, багато з яких розвиваються і ще досі не вивчені.

Правова культура об'єднаної Європи, яка базується на спільній для народів Європи системі цінностей, здійснює потужний вплив на правові системи не лише держав-членів ЄС, але й імовірних кандидатів у члени, а також країн, які просто бажають тісно співпрацювати з ЄС, чим сприяє інтенсивному оновленню, модернізації їх правових систем. У відносинах з рештою світу Союз стверджує і просуває власні цінності та інтереси⁴. Цей вплив

¹ Див.: *Еришов С. В.* Правовые особенности формирования наднациональной власти ЕС в процессе взаимодействия права ЕС и национального права государств-членов: Дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 10. – М.: Дипломат. акад. МИД РФ, 2003. – С. 8-9; *Тоушка А.* Договір про Конституцію для Європи: генезис, юридична природа, політична цінність. – К.: К. І. С., 2007. – С. IX.

² Успіх європейського інтеграційного процесу значною мірою обумовлений існуванням спільних правових цінностей і принципів, що неодноразово відображалося в документах Європейського Союзу і Ради Європи («Метою Ради Європи є досягнення єдності між її членами заради захисту та здійснення ідеалів і принципів, які є їх спільним надбанням, і сприяння їх економічному і соціальному прогресу» (ст. 1 Статуту Ради Європи); «Союз заснований на принципах свободи, демократії, поваги прав людини і основних свобод, а також верховенства права – спільних принципах для держав-членів» (ст. 6 Договору про Європейський Союз)).

³ Спостерігається дві взаємообумовлюючих тенденції: інтервенція закону і законодавчої культури в сферу загального права і зростання ролі судової діяльності і прецедентної практики в системі континентального права. Як наслідок відбувається поступове стирання граней між цими правовими сім'ями, що найбільш чітко простежується на рівні права ЄС.

⁴ Конституція Європейського Союзу: Договір, установлюючий Конституцію для Європи (с коментарієм) / С. Ю. Кашкин (отв. ред.). – М.: ИНФРА-М, 2005. – С. 99-100.

відчувають усі країни Східної Європи, утворені на пострадянському просторі незалежні держави, а також Туреччина. Не є винятком і Україна.

Конституційне закріплення курсу на розбудову демократичної, соціальної, правової держави засвідчує орієнтацію нашого суспільства на європейські демократичні цінності. У цьому зв'язку слід зазначити, що на даному етапі подальший розвиток українського суспільства, а отже і правової системи, визначається, з одного боку, історичною і культурно-цивілізаційною обумовленістю, а з другого — нормативно визначеними намірами України стосовно вступу до Європейського Союзу і євроатлантичною інтеграцією¹. Разом з тим слід визнати, що як в самому суспільстві, так і серед політичних сил, що репрезентують його інтереси, не досягнуто згоди стосовно стратегічного напрямку розвитку держави. В Україні багато як прихильників вступу до ЄС і активної співпраці з НАТО, так і тих, хто обстоює вступ до Єдиного економічного простору. Особливу тривогу ця ситуація викликає тому, що політики з обох таборів, які спираються на різні ціннісні позиції, що мало між собою узгоджені, постійно нав'язують суспільству думку про поділ України на прибічників і супротивників східного / західного напрямку розвитку держави, експлуатують ці ідеї під час виборчих кампаній, суттєво впливаючи на суспільну свідомість. В умовах, коли різні прошарки населення, особливо в регіональному вимірі, керуються досить відмінними, а іноді суперечливими ціннісними настановами, це ставить під загрозу єдність суспільства і майбутнє незалежності України. Тому вироблення консолідованого розуміння спільної системи цінностей стає нагальною потребою та необхідною умовою подальшого розвитку України².

1 березня 1998 р. набула чинності Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. Відповідно до цієї Угоди Указом Президента України було затверджено Стратегію інтеграції України

¹ Більш детально, наприклад, див.: Методично-нормативний посібник з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. — К.: Логос, 2000. — 120 с.

² Див.: Горбулін В. П., Качинський А. Б. Стратегія національної безпеки України в аксеологічному вимірі: від „суспільства ризику» до громадянського суспільства.

до Європейського Союзу¹. Згідно із Стратегією Україна взяла на себе зобов'язання стосовно зближення законодавства України із сучасною європейською системою права. Адаптація законодавства України передбачала реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими стандартами. Як етапи правової адаптації були визначені імплементація Угоди про партнерство та співробітництво, укладання галузевих угод, приведення чинного законодавства України у відповідність із стандартами ЄС, створення механізму узгодження проектів актів законодавства України із нормами ЄС². Отже, на відміну від країн ЄС, де в процесі правової інтеграції превалюють методи стандартизації права, вибірково — уніфікації правового матеріалу, а в певних сферах гармонізації законодавства, в Україні здебільшого має місце запозичення, яке по суті є перенесенням елементів правових систем Європейського Союзу і окремих держав-членів, які є більш розвинутими, у менш розвинуту вітчизняну правову систему. По суті протягом останніх років правовий розвиток України фактично підкоряється законам розвитку права в його загальноєвропейському вимірі. Разом із тим аналіз реалізації вказаних зобов'язань свідчить про справедливність раніше висловлених положень про те, що коли певні правові цінності не стали невід'ємною частиною світосприйняття даного суспільства, а нав'язуються зовні, до того ж передбачають втілення в суспільне й державно-правове життя протягом надзвичайно короткого проміжку часу, то такі цінності можуть відторгатися не лише суспільством, але й політичною елітою, яка від імені народу брала відповідні зобов'язання і яка в цьому разі буде скоріше імітувати процес їх запровадження і підтримки, аніж реально просувати.

Аналіз співвідношення права ЄС і національного права засвідчує, що, хоча передача окремих законодавчих повноважень Євросоюзу передбачена конституціями або чинним законодавством держав-членів, на практиці цей процес стикається з чис-

¹ Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу // Методично-нормативний посібник з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу / За ред. С. Р. Станік. — К.: Логос, 2000. — С. 26-35.

² Там само. — С. 28.

ленними труднощами економічного, політичного і правового характеру, а тому як громадськість, так і національні уряди демонструють певну стриманість в імплементації правових норм ЄС у власну правову систему. Порівнюючи правові системи Німеччини і Нідерландів, професор Б. Рютерс доходить висновку, що, по-перше, некритичне запозичення норм з чужої правової системи може зіткнутися в процесі правореалізації з культурними бар'єрами¹, по-друге, співпадіння очікувань суспільств європейських країн стосовно правового регулювання певної сфери суспільних відносин не означає використання однакових методів. Роль, яку держава і право повинні і можуть відігравати в механізмі правового регулювання, в Європі за своєю природою відмінні, оскільки законодавство і правова політика держави у відповідній сфері визначаються не лише раціональними міркуваннями, але й історичними національними традиціями, оцінками та іншими ірраціональними явищами, тобто фактично специфікою правової культури відповідного народу².

Таким чином, слід погодитися з тими авторами, які вважають, що категорія «правова культура» передбачає і потребує порівняння вітчизняної правової системи з якісним станом найбільш розвинутих правових систем, сукупністю притаманних їм правових зразків, ідеалів і цінностей³. Водночас слід підкреслити, що така оцінка «якості» правового життя суспільства буде неповною і не об'єктивною, якщо проводиться без встановлення ступеня його відповідності національним правовим ідеалам і стандартам, поза аналізом загального контексту соціального прогресу суспільства.

¹ Є доволі значне за обсягом коло питань (наприклад, дозвіл або заборона ефтаназії, легалізація одностатевих відносин, абортів, порнографії, застосування наркотиків тощо), до регулювання якого в державах-членах ЄС існують відмінні, а інколи протилежні підходи, що унеможлиблює формування уніфікованої загальноєвропейської позиції.

² Див.: Жалинский А., Рёрихт А. Введение в немецкое право. – С. 46.

³ Семитко А. П., Русинов Р. К. Правовая культура // Теория государства и права / Под ред. В. М. Карельского и В. Д. Перевалова. – М.: ИНФРА. М-НОРМА, 1997. – С. 330-331; Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 01. – Запоріжжя: Запорізький юрид. ін-тут МВС України, 2002. – С. 17.

При цьому слід вивчати і враховувати як усе найкраще з минулої історії розвитку правової системи, так і її прогресивне спрямування розвитку і функціонування в майбутньому.

У сучасних дослідженнях доволі поширеною є позиція, згідно з якою національні цінності повинні бути органічно вплетені у контекст європейських і загальнолюдських цінностей, оскільки останні виступають як вищий критерій формування індивідуальних та колективно-групових цінностей¹. Разом з тим слід визнати, що спроби пізнати оточуючу правову дійсність, дивлячись на неї виключно крізь призму традицій і цінностей чужої правової культури, забуваючи при цьому співставляти отримані результати з власними правовими надбаннями і напрямками розвитку, призводить, як правило, лише до трансляції чужих поглядів і стереотипів і не мають творчого характеру, нездатні збагатити національну правову культуру. Більш продуктивним є рівноправний діалог різних правових культур, який, з одного боку, допомагає подолати замкнутість і однобічність поглядів і підходів кожної з них, а з другого — не спричиняє їх злиття, оскільки кожна зберігає свою органічну єдність, цілісність і неповторність. Зазначимо, що навіть цілеспрямована тісна взаємодія держав-членів ЄС з метою створення регіональної правової системи наднаціонального характеру досі не спричинила розчинення в ній національних правових систем або їх уніфікації.

Отже, існує нагальна потреба у дбайливому ставленні до правової культури, як однієї з головних гарантій ефективності зусиль стосовно розвитку особистості. Продукти правової культури (правові пам'ятки, ефективні способи роз'язання конфліктів і механізми охорони та захисту прав і свобод людини, позитивний досвід юридичної діяльності, народний правовий фольклор тощо) потребують ефективного захисту не менш, аніж традиційні культурні цінності. Руйнація культурного шару права може призвести до непоправних втрат у державно-правовій самосвідомості нації, здатне породити хаос у суспільних відносинах, підірвати правопорядок у суспільстві.

¹ Менюк О. Правова культура в умовах розбудови незалежної України: Поняття, структура // Право України. — 2001. — № 4. — С. 21; Горбулін В. П., Качинський А. Б. Методологічні засади розробки Стратегії національної безпеки // Стратегічна панорама. — 2004. — №3. — С. 15-24.